Görömbei András és Nagy Gáspár Varsóban

2000. május 16. Varsó, ul. Marszałkowska 80

Az ezredfordulóra – a „nulladik évre" – a művészetek mintha elfáradtak volna – akarva-akaratlanul elgondolkozik az ember: mit ér ma az alig 100 éves „filmművészet", a mozgókép a televíziók képernyőjén, a matematikai úton előállított muzsika vagy a csillagrendszer szabályait „hangszerelő" zene. Változik-e a természet titkait verssorokba foglaló költészet, az emberi lét értelmét megfejteni, szavakban kifejezni, értelmezni próbáló irodalom, hatása milyen ma, és milyen lesz az eljövendő évezredben? – kérdezzük a Varsói Magyar Intézetben vendégeskedő Kossuth-díjasainkat, Görömbei András professzort és Nagy Gáspár költőt, akik szívesen fogadták a Lengyelországba szóló meghívást, hogy találkozzanak a varsói irodalmi élet képviselőivel, kollégákkal, a Varsói Egyetem magyar szakos hallgatóival, oktatóikkal, a magyar irodalom fordítóival. Az alábbi beszélgetésre a rendezvény másnapján került sor, a Magyar Kulturális Intézet egykori (1972–2008), a Marszałkowska 80. alatt működő székházában.

Itt vendégeskedett 1972–2008 közötti években többek között: Sánta Ferenc, Örkény István, Vészi Endre, Sütő András, Nagy László, Csoóri Sándor, Csurka István, Nádas Péter, Csordás Gábor, Eszterházy Péter, Spiró György, Szőcs Géza, Gömöri György, Czine Mihály, Gion Nándor, Jókai Anna, Vári Fábián László, Lázár Ervin, Gyurkovics Tibor, Tóth Krisztina, Szörényi László, Kerényi Ferenc, Praznovszky Mihály, Bodor Ádám, Bereményi Géza (és még sokan mások).

PAP PÁL: *Változik-e a magyar nyelv minden titkát megfejteni és értelmezni igyekvő költészet, az emberi lét értelmét kutató, szavakban kifejezni, megfejteni próbáló irodalom, hatása milyen ma, és milyen lesz az eljövendő évezredben?*

GÖRÖMBEI ANDRÁS: Azt tapasztalom, hogy már az én életem folyamán is sokat veszített az irodalom a társadalom köztudatában az értékéből, fontosságából. Emlékszem, fiatal koromban egy Nagy László-estre – Sánta Ferenccel, Csoóri Sándorral való találkozásra – több száz ember jött el. Ekkor az irodalomról való beszélgetés a szabadságóhajtásnak az egyik legtisztább formája volt, mert a szabadságnak nem voltak más lehetőségei. Az utóbbi évtizedekben azonban elsősorban a technika fejlődésével, az életforma átalakulásával az irodalom iránti érdeklődés nagyon sokat csökkent. Én azonban teljes meggyőződéssel vallom: nem szabad, hogy a mi tudatunkban is csökkenjen az irodalom fontossága, mert az újsághírek, rádióhírek, a televíziók hírei mindig felületes információt adnak. Az olvasott irodalom elmélyülést, nyugalmat, önmagunkkal való szembenézést kíván, tehát az irodalomnak az egyéniséget és közösséget formáló ereje meghatározó kell legyen a továbbiakban is. Nekem, mint irodalomtanárnak, minden erőmmel arra kell törekednem, hogy az irodalomnak ezt a semmi mással nem pótolható értékét közvetítsem, hogy megérezzék a fiatalok: a nemes irodalomtól olyan érzékenységet kaphatnak, olyan önismeretet és világismeretet, ami semmi mással nem helyettesíthető. Egyetlen példát hadd mondjak erre. Korábban az irodalom nagyon erősen politizált, és a rendszerváltozás után sokan azt mondták, hogy na végre, szabadság van Magyarországon. Ez azt is jelenti, hogy eltűnt az irodalomnak a politizáló funkciója. Erről azonban szó sincs. A közvetlen napi politikát valóban politikusok irányítják, azonban arról a lelki változásról és lelki válságról, amit az utóbbi évtized jelentett a magyarság számára, erről mégiscsak az irodalom adta a legmélyebb, leghitelesebb képet. Nagyon sok művet tudnék említeni a magyar irodalomból. Éppen Nagy Gáspár költészetét – többek között – azért szeretem nagyon, mert erről az utolsó évtizedről is olyan erkölcsi imperativuszokkal telített pontos látleletet ad, amit sehol máshol nem találok meg. Az újságokban politikusok veszekszenek, érvelnek – az egy teljesen más szintű személyiségformálás, mint az, amikor az ember a versből, regényből vagy novellából döbben rá arra, hogy erkölcsileg mivé vált egy új lehetőség előtt, hogy mennyire nem tudott helytállni, hogy békebeli kannibálokká váltunk, hogy barátságok széttörtek és így tovább. Ennek a lelki mélységét szerintem most is az irodalom közvetíti leginkább. Az irodalom szembesít éppen az olvasás csendjében legjobban önmagunkkal is, de a környezetünkkel is. A magyar irodalom különösen nagy példa arra, hogy az egész magyar lelkiség történetét az irodalmunkból tudjuk kiolvasni. Gondoljunk arra, hogy mit tudnánk a reneszánsz emberről, annak gondolkodásáról Balassi nélkül. Mit tudnánk a későbbi időszakról Zrínyi gondolatai, művei nélkül vagy Berzsenyi, Kölcsey nélkül, a magyarság XX. századi problémáiról Ady költészete nélkül. Ha ezt próbáljuk kivonni, amit az irodalomtól kaptunk, azt látjuk, hogy nemzetünkről, önmagunkról nagyon keveset tudnánk az irodalom nélkül. Tehát én az irodalmat ma is, amikor a *posztmodern* óriási divat lett, ma is mindig a századokkal szembesítve nézem. Azzal a hittel, hogy az elődeink nem voltak ostobák, hogy előttünk óriási tehetségek jártak, az ő élettapasztalatukat, művészi tapasztalataikat nem lehet félretolni. Az új mindig az, ami minden régit magába foglal, de még hozzá is ad valamit. A régivel mindig szembesülni kell. Márpedig ha szembesülünk a magyar kultúra, sőt az európai kultúra alakulástörténetével, akkor meggyőződéssel vallom, hogy a legnagyobb művek mindig nagyon sokat mondtak az emberről, a társadalomról, az alkotók közegéről, közösségéről is. Szóval a „Dunánál" például semmiképpen nem ítélhető fércműnek, pedig politizál. És így tovább. Sem Petőfi, sem Nagy László költészete. A politikailag telített verseik is a legmagasabb esztétikai szinten szólnak. Szerintem hamis szembeállítás az, hogy egyesek szabadságelvű irodalomról beszélnek, szembeállítva a közösségelvűvel. Ha valaki egy közösség szabadságát akarja, akkor az szabadságelvű. Tehát hamis szembeállítások vannak sokszor azért, hogy az irodalomnak a közösségi szerepét csökkentsék. Én úgy érzem, hogy az öncélú játék, az öncélú groteszk sokat árt az irodalom becsületének. A groteszk és a játék óriási szellemi lehetőség, semmiképpen nem szabad lebecsülni, de nem szabad játékkal komoly dolgokat elfednünk. A játékosság, a groteszk, ironikus szemlélet, önszemlélet és a létezés legkomolyabb gondjaival való szembenézés a legjobbaknál mindig összetartoznak, és nem a játék van a komolyság helyett, hanem a játék új dimenziót ad a komoly dolgok látásához.

P. P.: Tehát az irónia, a játékosság segítheti komoly dolgok teljesebb feltárását…

G. A.: Hogyne. Óriás példát adott erre a lengyel irodalom a hatvanas években, amikor Magyarországon is a sematizmusnak, a szocialista realizmusnak a felszámolá-

sa lehetett a legfontosabb igény, akkor Mrożektől, Różewicztől és másoktól éppen azt tanulhattuk, hogy az iróniával, a groteszkkel, a játékkal óriási mélységeket, új, tágabb szemléletet lehetett hozni anélkül, hogy feloldódtak volna a játékban.

NAGY GÁSPÁR: Annyit szeretnék ehhez hozzátenni, hogy nálunk ebben a játékosságban – ahogy szoktuk mondani – átestünk néha a traktor másik oldalára. Tehát sokszor súlytalan lett a játék, és magát az irodalmat is lefokozta. Az az ember, aki megszokta, hogy Móriczot, Kosztolányit vagy éppen Csehovot olvas, hogy a magyar irodalomnak az ő sorsvonásaitól való költőket olvas. Hirtelen jött a – kicsit a vicclapok szintjét idéző – változás, és emberünk karikatúrákat, öncélú játékokat, formai kísérleteket kezdett olvasni. Nálunk ez nem volt úgy beágyazva, mint a lengyel irodalomban. Vagy nem beszélve a cseh groteszkről, amit a filmekben és az irodalomban láttunk először. Ennek azonban nálunk egy sokkal könnyebb változata alakult ki. Ezzel a komoly olvasókat el tudták riasztani. Azt tehát nem lehet megtenni, hogy a magyar költészet csupán happeningekből, szövegversekből álljon, amikor itt oly nagy hagyomány van. De visszatérve még az előbbiekre, Görömbei András könyvének a címe: *A szavak értelme*. Nemcsak maga az irodalom változott, de az irodalomról való beszélés is változott. Ott még nagyobb bajt látok, mint magában az irodalomban: hogyan is beszélünk arról, hogy miért van az irodalom. A vers egyik oldalán van a költő, vagy a próza oldalán az író, és a másikon ott lenne az olvasó. Itt van a közvetítés kérdése: egyrészt hogy milyen az iskolarendszer, és milyen tanárok közvetítenek. Azt hiszem, hogy már a 70-es 80-as években a politikának egyszerűbb volt a semmiről nem beszélő, kissé megkésett avantgárdot, vagy ahogy mondták, a mucsaji avantgárdot támogatni, a léggömbhámozást, mert az nem szólt semmiről. Az irodalomtudomány is, amikor elkezdett másfelé tolódni, vagyis hogy az irodalomtudományt elkezdték professzionális módon művelni, nekem az volt a gondom, hogy se nem a szerző, se nem az olvasó oldalán állt, hanem teljesen úgy próbálta magát megmutatni, hogy – amúgy is az irodalom már tolvajnyelven beszélt – az már nehezen volt érthető. Akkor még közéjük áll a kritika vagy az irodalomtudós, még beburkolja az amúgy is nehéz irodalmat – szinte egymásnak kezdtek el különböző egyetemek vagy különböző iskolák oktatói írni. Amikor már rég nem a műről volt szó, amikor az olvasónak amúgy is a nagyon tömény művet ki kellett volna bontani, megértetni, akkor még jobban elrejtették azt. Engem ez zavart legjobban, és ennek a mai napig sincs vége. Egy féloldalas szöveg mellett ott van a háromoldalas lábjegyzet, amelyben az irodalomtudós azt fitogtatja, hogy ő miért tud erről a műről annyit, mint senki más, és hogy tudja a különböző nem magyar, hanem mindenhonnan összeszedett iskoláknak a módszereit erre alkalmazni, ráerőltetve arra a bizonyos szövegre. A Görömbei András-féle kritika – szerencsére nem csak ő van, de ennek ő egy reprezentánsa – a művet magát nézi, és egyszerre nézi az olvasót. Tehát egyrészt kritikát mond a szerzőről, de segíteni akar. Meg akarja érteni, és nem ráerőltetni a koncepcióját, amit valahol hallott, tudott, megtanult. Másrészt az olvasónak is azt mondja, hogy nekem ez élmény volt, miért volt élmény, te is értsd meg. Mondják, hogy a jó kritika arra mutat rá, hogy a helyes okból élvezzük a művet, mi a fő irány. Attól még lehet sok elágazása, észre lehet venni olyat is, amit a másik nem vett észre, de igazából az a lényeg, hogy közvetíteni akar. Visszaadni a szavaknak az értelmét – én ezt mostanában majdnem fontosabbnak tartom, mint… Na jó, meg kell születni a műveknek, akkor lehet róla beszélni. De amikor a műveket eleve bespájzolják, vagy olyan olimposzi magaslatokra helyezik, ahova senki halandó nem ér föl, csak az a pár kritikus, aki érti ezt, akkor nagy baj van, mert közkinccsé kellene tenni a műveket, ki kellene bontani. Tudom, minden műnek van fáziskésése, nem ismerik fel a maga korában sokáig… No, de azért ennyire ne… Meg olyat is látok, hogy eléggé közepes vagy gyenge művekről van szó. Van egy olyan kritikai aspektus, ami csak a gödör meg a magaslatok, szuperlatívuszok világában beszél róla, miközben az olvasó nem ért belőle semmit. Így aztán kialakítanak nagyon különös értékrendszereket, kánonokat, ahogy mondják, ami vagy igaz, vagy nem. Az oktatás pedig az egésztől külön is elég rendesen lemaradt. Ha van egy jó magyartanár, az azt mondja: gyerekek, olvassátok el a művet. Mert az nagy baj, hogy az egyetemen már rég nem az érdekelte az oktatót, hogy a gyerek olvasta-e Dosztojevszkijt vagy Tolsztojt, vagy a XX. századi modern művet, hanem a róla szóló irodalomban járatos-e. Senki nem kérdezi, hogy mondd el a novella tartalmát, hanem hivatkozásul 22 szerzőt tudsz, azok mit mondtak arról. Ez valóban egy kicsit távol viszi tőlünk az irodalmat, a magyar irodalomnak azt a funkcióját, amit Balassi Bálinttól Zrínyin, Berzsenyin keresztül, hadd ne soroljam, a régieknek az éltetését is jelentené, ha a jelenkori irodalommal komolyan foglalkoznánk. Ha a jelenkori irodalmat is csak arra tartjuk jónak, hogy egy szöveget a saját kis szempontrendszerünk szerint elemezzünk, akkor a régi irodalom is poros lesz, avítt, nem beszélünk róla. Ezek nagy bajok. Én egy kicsit elszaladtam ezzel, lehet, hogy nem értesz velem egyet, hogy a te területedet is ostoroztam, nem téged, hanem vannak ilyen kritikus urak, irodalomtudós urak, akik fütyülnek a szerzőre és még jobban az olvasóra.

P. P.: Ez nem tudatos félrevezetés, manipuláció, „írócsinálás, költőcsinálás"?

N. G.: Biztos van ilyen is benne, de valójában szereptévesztés. Az irodalomtudomány azért van, hogy a művet értelmezni tudja, megmondja, hogy miért jó az, mutassa meg világosan, el tudja beszélni. De nem erről van szó. Rejtegetés van nagy ködökben, nagy apparátusokkal, a semminek egy nagy tupírozása. …Mondhatja, hogy nagyon szereti azt… de nagyon sántít a dolog.

P. P.: Lehet az irodalomkritikának, irodalomtudománynak olyan fogékonysága a művek befogadására, ami alapján 100 év múlva is kiderül, hogy az hiteles, helytálló?

G. A.: Azt nem tudhatjuk, hogy száz év múlva mi lesz helytálló, a művek értelmezésében azt tartom nagyon fontosnak, hogy az értelmező próbáljon teljes egészében ráhangolódni a műalkotásra, próbáljon minden érzékével belehatolni, próbálja azt megérteni, a saját személyiségét is vállalva. És ha tévedtem is, ha a mostani elgondolásom nem is bizonyul igaznak, de ha teljes személyiségemmel benne voltam az elemzésben, úgy, ahogy az alkotótól is elvárom a teljes személyiség jelenlétét, akkor ez egy olyan dialógus, amelyik mint egy variáció, mindenkor figyelembe vehető lesz, mert abszolút élményen alapszik, az én személyes élményemen, meggyőződésemen, műveltségem működésén. Tehát változhat úgy az idő, szemlélet, hogy ez háttérbe szorul, de mint egy hiteles olvasat mindenképpen figyelembe vehető lesz később is. Ezért például rendkívül tanulságos megnéznünk ma is, hogy Arany János mit írt egy műről, vagy én – bevallom őszintén, hogy ha valakiről az irodalomtörténetben órát akarok tartani, akkor – föltétlenül megnézem, hogy mit írt róla Németh László, mit írt róla Babits Mihály, Kosztolányi, ha írtak róla. Tehát a korábbi értelmezéseket is feltétlenül figyelembe veszem, hiába telt el egy fél évszázad, nem kell azt szó szerint venni, ahhoz valamit a személyiségünkből feltétlen hozzá kell adni, de az meggyőződésem, hogy a művet nem szabad úgy háttérbe szorítani, mint azt egyes teóriák most állítják, mondván, hogy nem a mű a fontos, hanem az olvasat. Nem véletlen mégsem, hogy Balassi Bálintot tartjuk nagy költőnek,

és a többieket, ez a tény maga mutatja, hogy a műtől nem lehet eltekinteni. Tehát nem csak az olvasat, hanem a mű és az olvasó dialógusa kell hogy nagyon fontos legyen. A manipulációról beszéltetek. A nemzeti kánon, irodalmi kánon a nemzeti közösség tudatában közmegegyezésen alapulva az élvonalba emelt műveket jelenti. Egyszerűbben mondva tehát azoknak a műveknek a sorát, amelyeknek az értékében a nemzet megegyezik. A mi nemzeti történelmünk úgy alakult, a mostani egy évtizeddel ezelőtti rendszerváltásunk is úgy alakult, hogy nem tudott nemzeti összhang kialakulni az alapvető dolgokban sem. Nem volt igazán katartikus a felszabadulás, mert óriási átmentések voltak, nagy pálfordulások stb. Tehát a nemzeti közösség is mint egy manipulált közösség áll előttünk. Ennek a közösségnek természetesen már ebből következően sem lehet stabil irodalmi nemzeti kánonja, mert mindenki másképp gondolja, más hagyományokkal és nem őszintén, mert rejteget is bizonyos dolgokat, másrészt pedig az érvényesülési vágya miatt. Tehát bizonyos, hogy az irodalmi kánonok kialakításában hatalmi törekvések is szerepet játszanak. Én nagyon határozottan azt látom például, hogy azért van óriási zavar a mai irodalmi nemzeti kánonban, mert sokan eleve a külföldet teszik meg mértéknek. Tehát azt gondolják, hogy az a jó irodalmi mű, amelyik nyugaton is tetszeni fog. Sokszor megfigyelhető, hogy egy-egy regény Magyarországon már úgy készül, hogy a szereplőknek a neve hogy lesz fordítható, vagy érvényes-e angol vagy német nyelvterületen. Természetes, ha a német vagy angol kultúrát asszimilálja egy mű, akkor könnyebb lesz oda átfordítani. Csak sokkal kevesebbet mond rólunk, a magyar sajátosságról. Tehát nekem az a meggyőződésem, hogy a magyar irodalmi művek értékét elsősorban a magyar anyanyelvi közösségben kell megteremteni. Az igazán nagy művek pedig azáltal, hogy egy személyiségnek a közösségben élő sajátosságait jól ragadják meg, épp azáltal tesznek bennünket érdekessé más nemzetek számára is. Vagyis engem az a lengyel mű nem érdekelne, amelyik pontosan olyan, mint a magyar. Tehát ha egy teljesen német vagy angol utánzatot olvasok magyar nyelven, akkor én ennek nem csinálok reklámot, azt jobban megírták a németek vagy angolok.

P. P. Csak zárójelben: Andrzej Wajda „Pan Tadeusz" című filmje esetében nem érdekelte a rendezőt, hogy az tetszeni fog-e Hollywoodban vagy akárhol máshol, megcsinálta a lengyeleknek, saját maguknak Mickiewiczre támaszkodva a saját műalkotását, és itt Lengyelországban óriási jelentősége volt, ugyanis 7 millió néző látta a filmet. Meg akarták nézni a lengyelek. Nálunk otthon nem igazán látunk ilyenfajta hozzáállást.

G. A.: Igen, ezt mutatja például Adynak a költészete. Pontosan a Wajda példája mint legújabb példa rímel az Adyéra. Ady óriási költő volt, és magyar szempontból, a magyar életérzés, a magyar nyelvszemlélet, a magyar gondolkozás, lelkiség, személyiség küzdelme szempontjából. Németh Lászlónak igaza volt, hogy a magyar önismeretnek nincs nagyobb alkotója a századelőn, mint Ady, talán azóta sem. Hogy ez a költő nagyon nehezen fordítható más nyelvekre, és hogy a németeknek és másoknak ez nem ugyanazt mondja, ez igaz. Ez azonban nem jelentheti azt – ami nálunk ma egyébként nagy divat –, hogy Adyt Németh Lászlóval együtt próbálják háttérbe szorítani. Egy nemzetnek meg kell becsülnie azon személyiségeit, akik ennek a nemzetnek legtöbbet adják. Márpedig szellemi, erkölcsi kihívásban azok a művek adják a legtöbbet a nemzetnek – mint a Wajdáé –, amelyek a saját nemzeti hagyományukból, kultúrából, problémákból emelkednek föl.

N. G.: Ehhez jön az a különös helyzet az ezredfordulón – ahogy mondják ebben a csúnya, egységesülő világban, Európában: globalizáció –, hogy kinyíltak a kapuk, és hála istennek nem vagyunk bezárva teljesen a határokkal, hanem mocoroghatnak az írók sokfelé, érhetik hatások őket, bejönnek a könyvek, ők is mehetnek. Valóban ez jó dolog. Látják azt, hogy a világban mi van. Bár a hatvanas években is sok mindenről lehetett tudni, hogy merre felé megy az irodalom, hol írtak jó könyvet. Most érdekes módon kevesebbet lehet erről tudni. Igazán kiugró művekről alig-alig beszélgetünk. Vagy volt egy időben, hogy nagyon jól ment az angolszász irodalom, a franciáknál volt egy jó korszak, meg az orosz emigránsok, vagy akár a lengyeleknek, cseheknek is volt. Azt akartam ezzel mondani, hogy valahogy az írótársadalom és egyáltalán a világ összeszűkült, ebben a rövid vagy hosszú, vagy nem tudom én milyen életben borzasztóan sikerorientált lett. Most az a kis nép, amelyik be van zárva egy nyelvbe, persze hogy kimozdulna abból, az nagy kérdés, egyből azt mondja, hogy ezt meg kell értetni a világnyelveken is. Ahogy András mondta: úgy írom a figurákat, hogy az már németes, angolos, mert fordítani fogják. A történetet, a sztorit leszűkítem. Azt a fajta nyelvi erőt, amit esetleg képviselni tudnék, azt szándékosan visszafogom, már gondolok szinte a fordítóra. Nos, most ez azt jelenti, hogy eljutok ide vagy oda. Vagy nyelvileg teljesen kilúgozott egyetemes történetről beszélek, ami mondjuk mindenhol fogható. Csak egy példát mondok – jó értelemben –, hogy nem véletlen: Pilinszky költészete, amire azt mondjuk, hogy nyelvileg szegény. Mert nem úgy dolgozik képekben, metaforákban, mint Nagy László. Könnyű volt fordítani, persze kellett egy zseniális fordító, mint az angol Ted Hughes, aki persze Csokits János közvetítésével Pilinszkyt nagyon jól tudta fordítani angolra... Nagy Lászlóval és Juhásszal is voltak kísérletek, mondjuk a „Szarvassá változott fiú"-ról W. H. Auden azt mondta, hogy az évszázad legnagyobb verse. Sikerült lefordítani. Ritka pillanat. Adyval mi van? Ettől meg szabad-e rettenni, vagy eleve az írónak át kell lépni ezt a határt, és eleve háttérbe kell lökni. Erre látok nagyon megmosolyogtató „gyorsan sikeresnek lenni" törekvéseket, hogy már szinte nem is magyar kiadóval tárgyalnak, nem is a magyar olvasóra figyelnek, hanem arra, hogy lesz-e neki olvasója német és angol területen. Ez nagy baj. Ugyanakkor kiderült, hogy akik az emigrációban éltek – hát ugye Márai is leírja, és mások is –, hogy csak magyarul tudtak írni. Hogy próbáljak én angol nyelven írni, vagy német nyelven írni, mikor nekem ez az anyanyelvem? Lehet, hogy volt egy-két ígéretes kísérlet az emigrációban élőktől. Például Ferdinándy Gyurka mondta, hogy egy regényt írt franciául, de rájött, hogy nem fog ez menni neki. Márai meg se próbálta, bár voltak rá kísértések. Nagyon kétséges dolog ez. Nekem kedvenc íróm volt, és állítólag a térség legzseniálisabb szerzője Kundera, most már franciául ír. Sokkal vértelenebb, mint azok a nagy könyvei, amelyeket még az „átkosban" Csehszlovákiában írt – a „Tréfa", mint alapműve meg még pár munkája –, hallatlan szarkazmussal, iróniával leleplezte le egész térségünket. De az újabb művei már teoretikusak, franciául írott, nagyon jólfésült, de elég vértelen szövegek. Ezek véleményem szerint óriási veszteségek. Gondoljunk viszont bele, hogy ezek az irodalmak – a dél-amerikai mágikus realizmust művelők vagy a portugál írók, a tavaly Nobel-díjjal kitüntetett José Saramago – olyan világot tudtak behozni szívós munkával, nem szegényítve el a nyelvüket, hanem magukat adva, hogy a világnak kell felnőni hozzájuk! Csak hát mindig nagyobb nyelvekről van szó, mint a miénk, mert a magyar annyira kicsi, hogy mi ezt minden kísérletünkkel úgyse léphetjük túl. Nekünk van azért tizenvalahány millió olvasónk, be kell azzal érni, hogy ők ezt a nyelvet éltetni akarják, és arra kell gondolni, hogy mit szólna ahhoz Zrínyi Miklós, Balassi Bálint, Berzsenyi Dániel, hogy mi az ő nyelvüket el akarjuk hagyni. Éltetni kellene azzal, hogy

új leleményeket találunk ki, hogy megújítjuk ezt a nyelvet, hiszen annyi lehetőség van még benne! Nem arra ácsingózni, hogy minket nagyon puritán nyelven értenek-e, fordítanak-e németre vagy angolra, vagy éppen arra, ami a világban a fő nyelvet jelenti.

G. A.: Ehhez két dolgot szeretnék mondani. Gáspár Pilinszky példáját hozta. Pilinszky óriási költő, és viszonylag szűk szókinccsel, viszonylag egyszerű nyelven, de a Pilinszky-karakter az ember transzcendencia utáni vágyakozásának olyan izzását mutatta meg, amelyik nagyon fontos, és ezért a világban is érzékenyek rá. De ott volt párhuzamosan vele Nagy László. Nagy László költészetében ez a Pilinszky vonal egyetlen sáv. Benne van, mert a „Vértanú arabs kanca" például ugyanezt a problémát ragadja meg, de Nagy Lászlónak hatalmas tágas világa van még ezen kívül, olyan világa, amit csak az ő metaforáival lehetett megragadni. Óriási baj, ha ezt a két jelleget szembeállítjuk egymással. Ezek bennünk értékként kiegészítik egymást, és ugyanígy a többi is. Tehát nagyon fontos a kanonizációban szerintem, hogy a kritikusok, tanárok arra figyeljenek nagyon, hogy ne lehessen értékeket manipulálni, ne lehessen komoly értékeket kitörölni, háttérben hagyni, egymással szembeállítani.

N. G.: Nagyon fontos az, hogy minél gazdagabb, minél sokszínűbb értékvilágot mutassunk fel. Ebben látok most nagy problémát, hogy egy-egy írónak vagy egy-egy témának óriási divatja támad, megszervezik a kritikáját, a kiadásait, és ezzel a világ előtt is lejáratjuk magunkat, mert ha nem a legjobb íróinkat mutatjuk legjobbnak, akkor egy harmadrangút kap a világ tőlünk mint „legjobbat", és akkor a többi iránt már nem érdeklődik. Ez borzasztó nagy probléma, mert az egész nemzeti kultúrát lejáratja a világ előtt.

G. A.: A másik dolog – a játékra visszatérve még egy szóra – a játéknak a posztmodern jellegű kultuszát azzal is indokolják sokan, hogy szörnyű ez a magyar irodalom, meg túlságosan tragikus hangoltságú a történelmünkből következően is, márpedig egy olyan futballcsapatnak, amelyik örökké vereséget szenved, senki nem akar drukkolni. Tehát igenis a vidámság kell, a játék, a feloldottság. No, most kétségtelen, hogy a játék rendkívül fontos, és mint említettem, új dimenziókat ad. Ugyanakkor – Sütő Andrással egyetértek abban, hogy a sírást nem szabad kikacagni. Vannak olyan problémák, amelyeket nem lehet játékkal elütni. Tehát itt is az a helyzet, amit Pilinszkyvel és Nagy Lászlóval kapcsolatban mondtam, hogy az alkotónak éppúgy, mint a kritikusnak önmagát kell adnia. Teljes mélységében Pilinszky azért nagy, mert Pilinszkyt adta Nagy László, azért mert Nagy Lászlót Németh László és Németh Lászlót... Nem lehet itt sablonokat fölállítani, különösen nem külső divatok segítségével.

N. G.: Az más kérdés, hogy az olvasó is, a kritikus is – nyilván a saját személyiségét is megmérve – választ. Valaki azt mondja például, hogy nagyon szereti, ha történelembe ágyazott, történelmi helyzeteket megvilágító műveket kap. Más pedig azt szerette, ha már eleve nincs történetmondás se. A posztmodernnek az az elve, hogy minden relatív, mindenhonnan indulhatunk, több szálról, innen futhatunk, onnan futhatunk. Lehet válogatni. Sokszor tematizálnak, végigszaladnak könyveken. Nagy divatja van Amerikában a kábítószeres problémáknak, rengeteg könyv szól erről. Egyszer azonban ez is kifullad. Vagy mondjuk – a magyar irodalomban is van rá példa –, de a világirodalomban borzasztóan sokat foglalkoznak azzal, hogy az író, mikor kifordul magából, a homoszexualitás lesz a téma. Ennek is szinte divatja van. És akkor az a kritikus, aki ezt szereti, azt mondja, hogy ezt a könyvet választom. De az biztos, hogy az ezredvégen, a századvégen az emberek kifordulnak magukból. A századtól vagy nagy kacagással, nagy nevetéssel szoktak búcsúzni, vagy pedig oltári nagy káosszal. Nem is annyira a nevetésről van itt szó, nagy értékválságot látok inkább, és erre még rátetőződött – amit nagyon vártunk itt a térségben –, hogy a világ szabadabb legyen. Erre a szabadságra vágytunk – természetesen a művészetben is –, ami szigorú rendben volt, kapálóztunk ellene, mégis úgy tűnt, hogy láttunk biztosabb pontokat. Itt pedig – valaki jól fogalmazta meg, hogy a „szabadság dzsungelébe be lettünk dobva", így egyszerre a művek még inkább relatív helyzetbe kerültek. Ez persze már elő volt készítve arra, hogy már a szocializmus kultúrpolitikájában a hetvenes, nyolcvanas években – legalábbis Magyarországon – a könnyebb ellenállás felé szinte preferálták, hogy arra mozduljon az író, és akkor hadd jöjjenek be azok a már akkor nem annyira áldásos nyugati hatások. Szinte rá is játszottak erre. Ezt lehetett látni már a díjazásokban, egyebekben. A valóságot ismerő irodalom – akár a szociografikus irodalom, amely visszanyúlt a háború előtti időkhöz – próbálta a hatvanas években Magyarország felfedezését folytatni, de az nem volt olyan kedves dolog. Szinte el is űzték az írókat, hogy a magyar valóságot megismerjék. Azért van nagy baj, mert a 90-es éveknek a történései, amiről egyelőre csak újságcikkekből meg a tévé nagy bombasztikus híradóiból kapunk információt, nem lehet tudni, hogy mi van mögötte? Nem látsz írót, fiatalt, aki utána menne azzal a szociográfiai buldog természettel, amit megcsináltak még a hatvanas években a Csoóriék tudósításai a tsz-ben, Csák Gyulának a „Mélytengeri áramlás"-a, az akkori különböző nehéz helyzetben levő térségekről született könyvek. Ezt senki nem vállalja, holott mondhatnám, hogy aranybánya lehetne, és a szociografikus feltárások mindig elősegítik a nagy regények megszületését. Ezt a fajta terepfelmérést a napi újságírás meg a bombasztikus hírek nem helyettesítik. De ez a fajta írói „rászállás", hogy egy mű előtt ennyit és ennyit járkáljak, kutassak, hogy a valóságot megismerjem, ez már nincs meg. A világ afelé ment, hogy a posztmodern irodalom bárhonnan kezdem el, az ellenkezője is igaz, bármikor lépek be az időbe. Szóval nagy zavar van. Azt akartam csak mondani, hogy nálunk valahogyan a szabadságban való nagy megmártózás, lubickolás az irodalomnak mintha nem tett volna jót, mert nem tudta elrendezni az értékeket, és most valami nagy katyvasszal van leöntve. És valóban, a kanonizálásnak is – ahogy András mondja – olyan különös szempontjai lesznek, hogy az ember megkérdőjelezi: miért épp ezt a művet emelik oda? Kinek az üzlete? Pénz van benne? Külföldnek készül? Hogy van ez? Az olvasó meg ott áll, valljuk be, hogy nem annyira regényeket olvasnak, nem annyira verseket olvasnak, hanem a tíz perc alatt elolvasható eldobható színes magazinokat, illetve a másik oldal – ezeket a szörnyű, nyugatról bejött, fordított love-storys történeteket viszik el, ami gyorsan átszalad rajtuk, el is felejtik holnapra, nem rázza fel őket, emberségben nem érinti. A katarzistól, egy Csehov-novellától vagy Móricz-novellától mintha félnének az emberek. Hát mit látnak? A televízióban a Dallas-sorozatot és hasonlókat. Az a vicc is volt, hogy a Mari néni nyolckor, amikor a Dallas szignálja megjelent, söprögetett az udvaron és kapálgatott, de akkor eldobja a kapát, mert azt mondja, hogy ő akarja nézni a folytatásos történetet, mert az az élet. Pedig egészen hamis világba viszi el. Így hogy közelítsen a valóban emberségről szóló irodalomhoz?

G. A.: Még egy nagyon fontos ellentmondást látok itt: az pedig az, hogy a személyiséget és az értékbiztonságot, az értéktudatot lebecsülik most. Naponta olvassuk, hogy a személyiség már nem létezik: nem egységes, osztott, szórt. A posztmodern eleve mindenféle értékközpontot tagad. Tehát a személyiség megfoghatatlanságát, bizonytalanságát mutatják még visszamenőleg az irodalom nagy alkotásaiban is. Abban

keresik az újnak a csíráját, hogy hol bomlott a személyiség. Ez kétségtelen tény, hogy a XX. század végén a személyiséget sok-sok erő kezdi ki. De az ember mégis mint személyiség kerül szembe minden problémával, saját életének, halálának a gondolatával. Vagyis a személyiségről nem lehet lemondani akkor sem, ha az széthúzó erő. Tehát egészen más az megszenvedni a személyiségre törő ellenerőket, de mégis keresni a személyiség megvalósulását. Más ez, mint feladni a személyiséget. És az az érdekes, hogy azok a fiatal vagy nem fiatal kritikusok, akik állandóan a személyiség szóródásáról beszélnek, azok rögtön tudják, hogy mi a lehetőség, ha egy ösztöndíjat hirdetnek meg. Úgy törnek az élre... akkor tudják, hogy mit akarnak. Ellentmondás van abban, hogy a saját érvényesülésének a dolgait tudja, de egy egészen más filozófiát ír le. Azt gondolom, hogy Németh Lászlónak abban is igaza volt, hogy a saját személyiségét szembesítse ezekkel, de mindenképpen úgy, hogy megőrizze azt. Ami minden pillanatban más, az megfoghatatlan, iszonyú rossz közérzettel látja el az embert, nincs semminek értelme, célja. Szerintem tehát a személyiség értékét is az irodalom tudja legmélyebben megragadni. Én azért is tartom nagyon fontosnak azt, hogy az irodalmunk értékeiből azokra az elemekre mutassunk rá, ahol az emberi felelősség megszólal, ahol a személyiség a világban tájékozódni akar, el akar igazodni, a képtelenséggel is szembenéz, és vállalja önmagát, a múltját és ellentétes eredményeit... Tehát a személyiség értékére nevel az irodalom is.

P. P.: Hogy ez teljesen működjön, a te szavaiddal: az olvasás csendjét meg kell találni... Úgy gondolom, hogy ma azt nehezen találja meg az olvasó.

G. A.: Igen, ez kétségtelen, de ha én arra gondolok, hogy mennyi erőforrást kaptam a magam kis dolgaiban az életem során az irodalomtól, akkor igazában az irodalom valóban bizonyos valláspótlékként is működött – mint Németh László írja –, mert a legnehezebb helyzetekben erősítést kaptam tőle, belső parancsokat, átélt helyzeteket. Egyes versekből kiragadott idézetek nem abban a két sorban nagyok, amit kiragadunk, hanem a mögötte megjelenő küzdelemben. Tehát az, hogy amikor Illyés azt mondja: „Csak növeli, ki elfödi a bajt..." – az az egész Bartók-tesztdrámájából jön, mint személyiségben, amikor ilyesmit felidéz, akkor ez az egész küzdelem és az a fölé kerekedő hajlam is megszólal. Ezért tartom én nagyon fontos, erkölcsi értelemben erősítő erőnek az irodalmat.

P. P.: Ha el tudjuk juttatni az emberekhez. Nem elképzelhetetlen, hogy beköszönt egyszer a Kánaán, és akkor az irodalom társadalmi, politikai funkcióit félretehetjük, és akkor... marad a kábítószer, és milyen bajok jöhetnek, amivel az irodalom foglalkozhat? Mi még nem tartunk ott, de a magyarság mégiscsak a társadalom, politika kérdéseire érzékeny most is. Mi következik ezután, ha már ezekkel nem kell foglalkozni?

G. A.: Én nem tudom, hogy lesz-e ilyen, hogy ne kelljen foglalkozni ilyesmivel, mert nem látjuk előre, hogy mi fog következni. Gondolj arra, hogy például azt hittük sokan – valamelyest én is –, hogy a rendszerváltás például sokat fog segíteni a kisebbségi magyarság ügyén, mert azt gondoltuk, hogy a tévesen értelmezett internacionalizmus sorolta a kisebbségek ügyét az egyes országok belügyévé, tehát ha megszűnik a diktatúra, akkor az emberiség békésebben fog élni. Ehelyett mi történt? Mindenütt elszabadultak a nacionalizmusok, a kisebbségi magyarság problémája erkölcsi értelemben egy hajszálnyival sem lett könnyebb, mint volt. Vagy milyen megoldhatatlan feladatok elé állította a magyarságot a szabadság, amire előre nem is gondoltunk. Az RMDSZ-nek azt lehetett választania, hogy politizál, mert védi a kisebbséget, amikor ezt megtette, akkor győztes lett, ha győztes, akkor koalícióba lép, no de ezzel az egész erdélyi magyarságot nagyon rossz helyzetbe hozza, mert ez a koalíció megbukott. Mégse tehetett mást, mint vállalni. Ezzel csak azt akarom érzékeltetni – akár eltekintve a közvetlen helyzettől –, hogy olyan új és új erkölcsi problémákat vet fel a történelem, amelyekre mindig az adott pillanatban kell válaszolni. Vagy a magyarság törekszik az EU-ba. De nem látszik bizonyosnak, hogy Románia vagy Szlovákia ugyanakkor belép-e. Mehet Magyarország egyharmadnyi magyarság nélkül? Leválaszthatja újra? Micsoda érzések szólalnak meg már most a kisebbségi magyarságban ezzel kapcsolatban! Magyarország most nagyon erősen segíti a kisebbségi magyarságnak az iskolaügyét, művelődését stb. Ugyanakkor a kisebbségi magyarság rettenetes erővel fogy. Most mekkora erkölcsi probléma egyes döntések esetében is, hogy kivigyünk komoly pénzeket, befektessünk egy olyan iskolarendszerbe, amelyiket bármikor megszüntethetnek. És így tovább. Tehát olyan sokféle feloldhatatlan probléma van, amelyikkel a politika magas szintjén kényszerű szembenézni, de a politika is jobban néz szembe vele, ha az írók, az irodalom rendkívül erkölcsi felelősséggel végzi a munkáját. Vagyis szerintem az irodalom, hogy Nagy Lászlót idézzem, nem megoldó, hanem megítélő hatalom. Magyarországon most is az irodalomnak óriási hivatása az, hogy bírálja, értékelje – nem ellenségeskedésre gondolok semmiképpen, hanem emelkedetten –, szellemi erkölcsi szintről nézze a napi dolgokat. Ami jó, azt is jelezze, de amivel elégedetlen, azt is. Óriási segítséget is tud adni a politikának, ugyanakkor a politika... Gondolj arra, hogy Nagy Gáspár költő barátom ül itt... Az utóbbi évtizedben ott volt például az első szabadon választott miniszterelnök, Antall József, aki eleve tudta, hogy lehetetlen feladatra vállalkozik, de arra muszáj volt vállalkozni. Anélkül nem lett volna semmi. Amikor meghalt, akkor úgy megrendült az ország és óriási gyász volt, azt lehetett hinni abban a percben, azokban az órákban, hogy mégiscsak összefog a magyarság. Nagy Gáspár a „Magyar karácsony" című versében roppant összetetten írta meg ezt az egészet. Mindent elkövettek azért, hogy elessen. Most mi van? Így várjuk Krisztust? Vagy a „Magyar abszurd" című versében. Szembesítve a korábbi Nagy Imre versével, hogy eltelt egy évtized, és hát mi van? Még a néven nevezés sem történik meg. Tehát azért mondom, hogy szó sincs arról, hogy az irodalomnak a feladatai szűkülnének.

N. G.: Ne adj isten, hogy ismét valami olyan dolog következzék be –, hogy olyan megmerevedett állapot legyen, mint ami volt a régi időkben, amelyben én is éltem egy-két évtizedet, cenzúra és egyebek. De az biztos, hogy a magyar irodalomnak, ha valaki komolyan tekint visszafelé, a hagyományait nézve, látszik – legalábbis a magyar költészetben –, annak, aki erre be van oltva, hogy magyar irodalom, magyar költők igenis sokszor kellett hogy beszéljenek valami létező közösség nevében azért, mert mondjuk az ország szekere nem úgy ment, ahogy kellett. Voltak forradalmi helyzetek, levert helyzetek, de szólni kellett, mert valahogy a reménységet fenn kellett tartani. Illyés írja valahol, hogy „a költők a reménység helytartói", tehát elég sok nehéz pillanatunk lesz. Én az egyik legfontosabb dolognak tartom, nem agitatív szinten: ez az ország elöregedett, fogyatkozó rendszer. Ahogy András is mondta, ez a dolog elindult az elszakított területeken is. Erdélyben is: elvándorolnak az emberek, nagyon kevesen vannak. Ez hallatlan nagy probléma a mi szempontunkból is, mert oda jutunk, hogy a magyar irodalomnak nem lesz olvasója. Nagy feladat, hogy erről is beszéljünk mindenfajta politikai kurzustól függetlenül. Ez már most úgy érint bennünket, hogy a nemzet, amely ezer évig meg tudott maradni, most a jóslatok szerint hol áll? Aztán: amit ez

a tíz év sem oldott meg, sőt mélyültek a szakadékok, hogy micsoda óriási távolságok lettek magyar és magyar között. Megyünk az Unióba, sokat remélünk ettől, hogy egyszerre csak majd ránk szakad a gazdagság. Egyelőre azonban csak az látszik, hogy vannak nagyon kiugró és nagyon leszakadt rétegek. A szolidaritásérzés néha feljön, egy árvíz esetében, nemcsak Magyarországon, de volt nemrég lengyel árvíz is, és valóban fantasztikus segítés volt. Most is lehetett látni Erdélyben vagy Kárpátalján. De a másik iránti, a szomszédom iránti szolidaritás, az hogy ekkora különbségek lehetnek. Az értelmiségnek bizonyos része pedig, pont azok, akik a kultúrát adnák tovább, hogy szakad le például a bankár értelmiségtől. Erről is kell, ha tetszik nagyon fájdalmasan, nagyon ironikusan beszélni. Mert ezt se tudja a parlamenti politika megoldani. Én azt gondolom, hogy ez a fajta közbeszéd nem szégyen, lehet az irodalomnak témája. Tehát azoknak is reménységet kell adni, akik kukáznak, meg azoknak a pedagógusoknak is, akik éppenséggel alig tudnak megélni, és nincs szavuk, semmifajta lehetőségük, hogy a sorsukon változtassanak. Erre mondjuk – nem az én találmányom –, hogy az irodalom sokszor a reménytelenségben is élni segít. És ilyen reménytelen helyzetek vannak, lesznek, és erre is fel kell készülni. Nem jelenti ez azt, hogy „Nemzeti dal"-t kell írni, de bizony a nemzet megmaradása érdekében vagy akár a nemzeti történelmet egy kicsit meg kell mozgatni visszafelé. Személyes példával: nekem az év elején megadatott, hogy a millenniumi ünnep nyitányaként az Operaházban bemutattunk egy oratorikus szimfóniát, amelynek a zenéjét Szokolay Sándor írta, és amely azt mondta, hogy nézzünk vissza Szent István korára. Akkor jöttem rá, amikor foglalkoztam vele, hogy igazából az, hogy itt vagyunk, fantasztikus dolog. És nem tudunk igazán ünnepelni, ahogy nem tudtuk igazából '56-ot se ünnepelni. Az emberekben nem pátoszt, hanem nagyobb meghatottságot, nagyobb büszkeséget várnék el, mint ami van. Sok szép külsőség, forma van. De boldog voltam, hogy ezt megírhattam, mert végiggondolhattam, hogy ez a Szent István-i tett mit jelentett, hogy mi magyarul beszélünk, és vagyunk. Vagy mit jelentett az, hogy a kereszténység elterjedhetett, milyen zivataros századaink voltak... Isten csodája, de még vagyunk. Ez viszont óriási nagy téma, amiről ódákat lehet írni, „ódázni" lehetne, és nem „mélázni". Kell lelkesíteni is. Én tudom, láttam, sok ember jelzett, hogy neki nagy érzés volt, katartikus érzése volt, hogy hallotta azt a muzsikát ott a *Budavári te Deum*mal együtt, hogy jól érezte magát magyarnak. Ilyenekben is kell segíteni, hogy a reménytelenség teljesen ne legyen úrrá rajtunk. Ez is, ha úgy tetszik, az irodalomnak küldetéses, közéleti szerepe. Ezt sokan nem tagadják. Én nem tagadhatom.

G. A.: Nagyon fontos, hogy erről a küldetésről is váltsunk néhány szót, mert a küldetéses irodalmat ma Magyarországon már csak iróniával említik. De ezt azért tehetik meg, mert összekevernek két egészen különböző dolgot. Ugyanis teljesen más az, hogy a romantika költője vátesznek tekintette magát, és úgy gondolta, hogy ő vezeti a népet. Ma a küldetéses irodalom egész mást jelent: a felelősségérzésből származó cselekvést. Azt, hogy hogyan – mint Ady mondta Fülep Lajosnak: úgy érzi magát, hogy ő az utolsó magyar, aki még tehet valamit. A küldetéses irodalmon én azt értem, hogy érzi az író, és a művéből érződik az a közösségi felelősség, hogy szeretné, ha népének jobban menne az élete lelki, anyagi és minden szempontból egyaránt. Tehát tenni akar érte valamit. Ebben nincs semmi romantika. Ez ugyanaz az érzés, amit egy anya vagy egy apa a családja iránt érez. Tehát a legtermészetesebb felelősségérzés. Mégis, hogyha közösségi dolgokat hoz szóba egy vers vagy egy regény, akkor rögtön azt írják róla, hogy romantikus, váteszirodalom, avítt. Pedig szó sincs róla. Sütő András mondta a „Káin és Ábel" című drámája megírása után: „Nem azért írtam ezt a drámát, hogy eggyel több darabom legyen, hanem azért, hogy eggyel kevesebb csomó a torkomban."

P. P.: Igen, de ezeknek a csomóknak a torkunkból való eltávolítása, a hagyományokhoz való ragaszkodás, a nép sorsáért való aggódás, a tenni akarás, mindez nem nehezíti meg, hogy az európai közösségnek a tagjai legyünk?

G. A: Egyelőre ez teszi lehetővé. Ha nem szervezzük meg magunkat karakteres nemzetté, akkor Európához nem tudunk csatlakozni, csak föl tudunk oldódni, szétszóródni tudunk Európában. Tehát szerintem azzal, hogy a magyar irodalom legjava igenis vállalja a nemzetépítés, a nemzetnevelés – hogy Márai szavait használjam – felelősségét, ezzel segíti igazán a magyarságot az Európai Unióba is. Mert Európának csak egy karakteres magyarságra van szüksége, arra nincs szüksége, hogy egy amolyan kacsacsőrűemlős-szerű, állapotú nép kapcsolódjon hozzá. Tudniillik akinek karaktere nincs, annak felelőssége sincs, az nem felelős önmagáért se, azzal nem lehet társulni, mert nem látjuk az arcát. Szerintem a hagyományok megbecsülése, a hagyományok ébren tartása és a nemzeti identitás erősítése nagyon fontos eleme az EU-hoz való csatlakozásnak. Természetesen mindig hangsúlyozni kell: nem elég csak a hagyományok őrzése, hiszen ami csak őrzés, az már pusztulás. Tovább kell építeni, tovább kell vinni. Az igazán erős hagyományt az kell hogy jellemezze, hogy meg tud felelni a legújabb kihívásoknak, hogy választ tud adni rá. A maga karaktere szerint szembe mer nézni a legkülönfélébb kihívásokkal. De ehhez erős karakter kell, tehát önmagunk önszembesítő megfogalmazása nemzeti kultúránkban nagyon fontos.

N. G.: Én nem vagyok annyira... nem optimista, hanem hogy is mondjam..., hogy Európa mit vár tőlünk. Lehet, hogy mi ezt gondoljuk, de látva az EU-nak a sok gondját...

G. A.: Igazad van, nem is a várakozásra tenném én se a hangsúlyt, hanem hogy hogyan tudunk helytállni.

N. G.: El tudom képzelni, hogy egy sokkal szétesettebb nemzettudatú és még inkább szétszórt nép még kedvezőbb lenne számukra. Ami pillanatnyilag van Magyarországon: nem a két szép szemünkért telepítettek ide üzemeket. Végeredményben kiszolgáló személyzet vagyunk, ők kiviszik a hasznot. Pontosan tudják ezt. Az biztos, hogy ez a kívánatos, amit mondasz, hogy egy idő után becsüljék azt, akinek van karaktere, aki véleményt nyilvánít, aki határozott, és vannak erre törekvések a kormányzat részéről, hogy beszéljünk mi is nyíltan és világosan, hogy tudják, hogy kikkel állnak szemben. A maguk szempontjából nekik is jobb. De hát ott se örül mindenki egy nagyon karakteres Magyarországnak. Itt nagy harc van, kemény gazdasági tényezők, érdekek vannak, ütköznek össze. De nem hittük volna, hogy ez bekövetkezik... A magyarságnak mindig az volt az erénye győzelmeiben és leverettetéseiben, hogy ha kellett, tudott a helyzethez alkalmazkodni. Az ország a nádasokban volt, de a peremen, ha jött a török, akkor itt a királyság oldalon, ... Bethlen Gáborék... mindig kitaláltak valamit. Ez fantasztikus képesség. Ez nemcsak túlélést jelentett, hanem a helyzet kényszerűségéből adódó új megoldásokat. Mint ahogy az irodalomban a metaforák akkor születtek kényszerből is, amikor túl kellett járnunk a cenzúra agyán. Ezek a művet esztétikailag gazdagították. Akkor nem mondhatta publicisztikusan... Trianonnak például csak a hibáját látjuk, ugyanakkor létrehozott nagyon különös értéket. Vagy akár az emigráció. Mondhatnánk, hogy akár egy több lábon álló, többféle magyar irodalom létezik. Tegyük fel, hogy nincs Trianon. Egy tömbben vagyunk. Nem biztos, hogy például az irodal-

munk produkálta volna azokat a különös színeket, ízeket, amelyek a transzszilvanizmussal, az erdélyiekkel létrejöttek. Olyan stratégiákat, formákat, szerzőket alakított ki ez a sok tragikum – Tamási élete, Jékelynek át kellett jönni, meg másoknak – Márainak – el kellet menni San Diegóig. De a szétszóródtatásnak, a nehéz helyzetekhez való mégis megfelelésnek van valami különös ereje. Úgy érzem, hogy az irodalom életképes most is. A hetvenes években nem Budapesten fújták a legszebben azt az ötágú sípot, hanem ott, ahol Sütő András, Kányádi Sándor meg Szilágyi Domokos írt, ott jobb az irodalom, mint nálunk.

P. P.: Az irodalom életképes, de sokan belepusztultak!

N. G.: Ez igaz. Azt akartam mondani, hogy az EU kihívása, ami elég sok szempontból nehéznek látszik, és egyáltalán nem a tejfölös bödönt fogják ránk dönteni, mint sokan gondolják, hogy hirtelen egyszerre csak a magyar fizetések elérik az uniós átlagfizetéseket, és akkor egyszerre mindenki odamegy munkát vállalni, és csak a jó oldala lesz. Amikor pedig lökődik vissza a magyar paradicsomot nem tudom honnan, azt mondják a portugálok meg a spanyolok, hogy no, álljatok meg, mert mi ezt olcsóban termeljük! Akkor mit mondunk? Csak azt akartam mondani, hogy az irodalom is valamilyen mértékben leképezése annak, ami a világban a magyarsággal történik. Arra mindig talált valami modus vivendit a legnehezebb helyzetben is. A forradalmat leverték, Bach-korszak volt, de a „Walesi bárdok" megszületett. Háború volt, de a háború után is, Trianon után is micsoda nagy korszaka volt a két világháború közti irodalomnak. Trianon után Karinthy Frigyestől kezdve Kosztolányin keresztül mindenki írt, hiszen tele voltak nemzetféltő nagy versekkel. Ha pedig megnézzük az egész sivatagos Rákosi-korszakot, utána mégis pillanatok alatt '56-ban ott voltak a művek. Az „Egy mondat a zsarnokságról" akkor is megszületett, de sok minden nem született meg. Az optimálist sose képzelhetjük el. 2000 után se lesz minden optimális. Bizonyos szempontból szerintem még nagy süllyedés lesz erkölcsi szempontból, népesedés szempontjából mindenképpen. Ezt is túl kell valahogy élni.

G. A.: Én az egész EU csatlakozást és az irodalmat kizárólag olyan szempontból néztem együtt, hogy erősebbnek kell lennünk az EU-hoz való csatlakozáskor, mint most vagyunk. Ebben valamiféle önmegújulást kell létrehoznunk, ebben segíthet a jó politika, más szempontból nagyon sokat segíthet a jó, felelős irodalom.

P. P.: Az előbb elhangzott a szolidaritás szó nemzetközi vonatkozásban is. Ennek Lengyelországban különös hangzása van. Mi pedig egy elég sajátos térségben fél évszázadot a szocializmusban együtt éltünk. De a két nemzet között ezeréves jó kapcsolat van, ami most is élő. Nektek mit adott Lengyelország?

N. G.: Magyarország 1945 után mindig valahogy lengyelkövető volt. Egyrészt a lengyel munkásság a legkorábban moccant meg a térségben, talán Németországban volt előtte valami. De mi már '56-ban a Bem szoborhoz vonultunk. Előttünk a lengyel példa. Azután a hatvanas években, amikor elkezdtünk Lengyelországba autóstoppal járni, mert az egy szabadabb világnak tűnt, mert sose úgy volt a szocializmus állása ott, mint nálunk. Legalábbis én úgy éreztem. Tudom, voltak keményebb korszakok meg véres megtorlások közben, de valahol a lengyel szellem mindig szabadabb volt. Nem csak arról van szó, hogy mit jelentett a lengyel színház, a lengyel film, Andrzej Wajdának a „Csatorna" vagy a „Hamu és gyémánt" című filmje – mindez reveláció volt nálunk. Emellett valami szabadabb mozgáslehetőséget éreztünk. Eljönni Krakkóba vagy a tengerhez – itt egy más világ volt. Bizonyos szempontból hasonló érzés volt lemenni a Vajdaságba. Jugoszlávia persze renitens, szembeszegülő volt, és a jugoszláviai magyar folyóiratok – az *Új Sympozion* például – olyan dolgokról beszéltek, amiről Pesten még gondolkodni sem lehetett. 68 nagy cezúra volt, nagy reménykedés, vártunk valamit, ami akkor nem teljesült be. Lengyelország a 70-es években is, amikor én igazán eszméltem, meg a nyolcvanas években, amikor a Szolidaritás megszületett, '78 októberében éreztem meg, hogy fordul a világ. Amikor Karol Wojtyla pápa lett, azt gondolom, hogy a világ nagyhatalmai is összenéztek. És valami isteni gondviselés is volt ebben, onnantól kezdve a lengyeleknek fantasztikus önbizalmuk volt. Az, hogy a Szolidaritás elindult, abban a világ konstellációja is benne volt, de azt a lengyelektől nem lehet elvitatni, hogy akkor előreszaladtak. Minden hivatalos magyar rugdalózás ellenére a magyar értelmiség velük volt... Számba tudjuk venni, hogy kik voltak azok, akik ezt a lengyel folyamatot pocskondiázták a rádióban, televízióban, napilapokban. Ennek ellenére viszont a lengyel értelmiségnek a munkássággal való találkozása szinte elképzelhetetlen volt számunkra, az, hogy hogyan lehet találkozni közös ügyben különböző társadalmi osztályoknak, ezt a lengyelek nagyon szépen demonstrálták. '81-ben emlegettük itt, hogy a Magyar Írószövetség is, amikor '81 december 13-án titkosan mert választani választmányt, mert biztos, hogy a bátorság az írókban föltámadt, abban Lengyelországnak nagy szerepe volt. És hogy a magyar rendszerváltás előtt 8-9 évvel elkezdődött az értelmiségnél egy olyan intenzív mozgolódás, abban a lengyeleknek szintén óriási szerepük volt. Én így tekintek erre. Nem beszélve az egyes alkotók bátorságáról. Nagy dolog volt az is, hogy Miłosz éppen akkor kapott Nobel-díjat, bár róla akkor még keveset tudtuk. Herberték és mások, az irodalom, a színház, a nagy színházi rendezők, a lengyel film és nem csak Wajda, a fiatalabbak közül is sok nevet lehet mondani Zanussitól kezdve. Figyeltünk rájuk, én mindig azt éreztem, hogy szabadabbak nálunk. Nemcsak azért, mert 40 milliós nép, és erős amerikai háttere van, hanem valami olyan nagy erő is van benne... meg az a szimpátia, amit lehetett érezni '56 kapcsán is. Amikor nálunk előhoztuk a '39-es dolgokat, köszönték a segítséget a magyaroknak. Emléktáblákat állítottak, id. Antall Józsefnek Varsóban, Mansfeld Péternek Poznańban, amikor nálunk még semmit nem szóltunk róluk. Maga az is példázza, hogy 56-ban mindenki beszélt rólunk, de a lengyelek tevőlegesen is segítettek. Nem csak abban, hogy megírták a történetét, akik ott voltak, versek születtek, de valóban őket lehetett úgy tekinteni, hogy bármi van, nem hagynak cserben. Ezt lehetett mondani '81-ben is. Akkor szégyelltem magamat, mert a kirakatpolitika szintjén nagyon rugdostuk őket, ami csúnya dolog volt. De a köznéppel el tudták hitetni, hogy a lengyelek jönnek ide csencselni, inkább dolgoznának. Holott tudtuk pontosan, hogy miről szól a történet. Szóval nekem a lengyelek sokat jelentettek, és nem csak azért, mert voltak személyes szimpátiák, barátságok is. Lengyelországra mindig úgy tekintettem, hogy amióta az eszemet tudom, az egy olyan ország, ahol szeretnek bennünket. Közös a történelmünk, vissza lehetne menni, hogy a magyar királyok és királylányok milyen szerepet játszottak Lengyelország történetében, kezdve az egyetemalapítástól Krakkóban... Ezt tudni kell, de ezen túl is sok századon keresztül figyeltünk egymásra, ebben a lengyelek bizonyos értelemben gálánsabbak voltak, mint mi, mert szerintem ezeket kevésbé tudtuk viszonozni.

P. P.: Sok dolog benne van a verseidben ezekből...

N. G.: Igen, én próbáltam a lengyel olvasmányaimat is úgy rendezgetni és úgy figyelni, hogy ami nekem fontos volt, valahogy visszaigazoltam a legkülönbözőbb költőket, prózaírók is előkeverednek a verseimből. Van egy könyvem, amelyben ezeket

összeszedegettem – a *Zónaidő* – a közép-európai kapcsolódásokról. Nekem a lengyel művészet – nem csak az irodalom, a film, a képzőművészet és a színház irtó sokat segített a szellemi tájékozódásomban. A csehekre is nagyon odafigyeltem, nagyon érdekes világ volt, de más. A lengyeleknél mindig láttam, hogy drámaibb, heroikusabb, és ez a magyaroknak jobban megfelelt alkatilag. A cseheknél sokszor láttam valamit, amit irigyeltem is, hogy lehetnénk könnyedebbek is, egy kicsit foghatnánk a dolgokat ironikusabbra, legyintve: úgyis túléljük! Szóval esetleg a lengyelek kemény vodkát ittak, pusztították a jó borokat, a cseheknek lazább sör kell, túlmentek a dolgokon. Ez már csak egy amolyan alkati dolog, kis nemzetkarakterológia.

P. P. András, Neked volt-e olyan élményed Lengyelországgal kapcsolatban, amely különös emlékeket hagyott benned?

G. A.: Igen, ezek már szóba kerültek, ugyanahhoz a nemzedékhez tartozom. Egyetlen dolgot említenék még. 1965-ben jártam másodéves egyetemistaként először Lengyelországban, és akkor még Magyarországon rendkívül erős vallásellenesség volt. Emlékszem rá, hogy mekkora élményem volt Krakkóban az, hogy az egyetemista ifjúság is oly tömegben ott volt a templomban, hogy be se fértek. És amikor otthon elmondtuk a barátommal, akivel turistaként kint voltunk, nem akarták hinni, hogy ilyen szabadság van egy szocialista országban. Ugyanazzal párhuzamosan, amit Gáspár mondott, ezen a fontos területen is sokkal nyitottabb, szabadabb légkör volt. De egyébként mindazok, amik fontosak, azok itt szóba kerültek, ahogy említettem, nekem is nagyon nagy élményt jelentett Mrożek, a Wajda filmek – szóval ezek közös élményei egy nemzedéknek.

Közreadja: Pap Pál

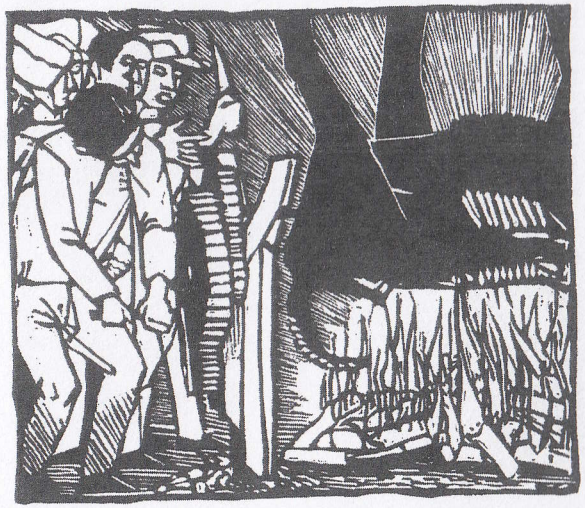

Illusztráció Ramuz: A nagy-nagy sondrebondi háború *című könyvéhez (Fametszet, 1959)*

Pap Pál a varsói Magyar Kulturális Intézet volt igazgatója.